

УДК 821.161

Петро Білоус

ДО ХУДОЖНІХ ДЖЕРЕЛ ЛІТЕРАТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Александров О. Література Київської Русі: Між міфопоетикою і християнським символізмом. — Одеса : Астропринт, 2010. — 472 с.

Книга Олександра Александрова, за визначенням її автора, спрямована на створення наукової моделі киеворуського письменства і книжності. Статті, написані останнім часом відомим українським медієвістом, а також вміщене у книзі монографічне дослідження про старокиївську агіографічну прозу XI–XII ст., переконують у тому, що О. Александров наблизився до осягнення передусім літературно-художнього феномену нашого середньовічного письменства і подав чимало цікавих і посутніх спостережень та розмислів про нього, адресованих як науковцям, так і тим, хто цікавиться вітчизняними літературними старожитностями.

У статтях порушено низку проблем, які нині уявляються актуальними з погляду осягнення художньої специфіки української середньовічної літератури. Серед таких проблем міфопоетика літературного твору, руський автор, образи князів (Ольга і Володимир), художній світ літератури Київської Русі, вербалізація чудес. Важливо, що О. Александров прагне дослідити не поверхневий пласт давніх пам'яток, який і раніше був достатньо вивченим (історичність зображень подій, зміст історичних діянь, історичні персонажі, жанрові й текстуальні особливості творів тощо), а заглиблюється у сферу образотворення, психології творчості середньовічного автора, у художню структуру твору, що дає можливість збагнути самотутність художнього мислення, літературної свідомості і креативного самовиявлення творчої особистості доби Київської Русі. А з цього можна виводити і розуміння таких особливостей літератури того часу, як відсутність диференціації на літературні роди, синкретизм низки жанрів, особливості використання авторами «готового» слова (передусім ідеться про

візантійський художній досвід), яке не копіювалося, не переймалося автоматично, а творчо засвоювалося, переосмислювалося, прокладаючи шлях до оригінальних текстів, жанрів, стилів.

Чимало спостережень і висновків, зроблених О. Александровим у статтях, мають перспективу подальшого вивчення — і саме в річці осягнення художності літератури періоду Київської Русі. Можна сказати так: автор мудро «підказує» напрямом нових досліджень, відкриває простір іншим дослідникам для студій над давнім письменством, розставляючи для цього певні наукові й понятійні орієнтири. І робить це вчасно, адже давно назріла потреба нового прочитання літературних пам'яток тієї самобутньої епохи — не лише на культурно-історичному, описово-філологічному чи компаративістському рівні, а й з позицій сучасних підходів до художніх вербальних явищ.

Окремо хотілося б сказати про монографічне дослідження О. Александрова — «Старокиївська агіографічна проза XI–XII ст.», яке було доопрацьоване і доповнене, порівняно із виданням його окремою книгою у 1999 році. Саме тут автор застосовує новітні дослідницькі підходи до старовинних пам'яток. На тлі попередніх робіт про агіографічну прозу Русі (до речі, не тільки малодосліджену в українському літературознавстві, а й малопубліковану в українських виданнях) це дослідження можна вважати новим словом в інтерпретації житійних творів часів Київської Русі.

О. Александров виходить із того, що княжі житія Володимира, Бориса і Гліба виникли в переломну епоху — у процесі ранньої християнізації Русі, коли драматично зіткнулися два типи світобачення, дві художні системи: автохтонна міфологічна та книжна болгаро-візантійська. Недоліком частини робіт на цю тему було те, що «знімався» лише верхній пласт образного світовідтворення, велися пошуки «зв'язків із реальністю, історією», а мікропоетика пам'яток, їх структурні і системотворчі елементи не бралися до уваги. Автор монографії ставить завдання знайти такі принципи інтерпретації агіографічних творів, які дозволили б збагнути не просто «художній світ» твору, а літературні правила та особливості його моделювання, для чого необхідно було проникнути у суть світоглядних та естетичних архетипів давнини.

Образ святого у руській версії, на думку дослідника, має складну художню парадигму, оскільки, з одного боку, на його творення впли-

вали перекладні болгаро-візантійські взірці (життя Олексія, Філарета Милостивого, Іларіона Великого та ін.), а з другого — формувалися «свої» житія, які за жанровою схемою та ідеологічною стратегією підганялися під готовий канон, проте за образотворчою специфікою, за характером художнього самовираження, за іманентними нюансами поставали оригінальними «руськими» творами.

Для того, щоб виявити оригінальність руських житій, О. Александров вдається до переконливих зіставлень образних систем візантійської і старокиївської агіографії, з'ясовуючи і творче начало у перекладних житіях, і суттєві елементи автохтонної творчості, заплідненої міфопоетичними уявленнями дохристиянської Русі. Саме в першому розділі дослідження («Типи образних систем агіографічної словесності та їх структура») автор закладає добротну теоретичну основу подальших студій над оригінальними княжими житіями старокиївської пори. Тут обґрунтовано розкриваються закономірності «вживання» запозиченого разом з християнською художньою системою жанру в киеворуську дійсність, внаслідок чого переосмислюється саме поняття святості, а також просторові параметри картини світу, сюжетні чинники, композиційні канони, поетика образотворення.

Власне, беручись у розділі «Образний світ старокиївських княжих житій» до аналізу макро- і мікроструктури агіографічних творів, що виникли на вітчизняному ґрунті, О. Александров уже мав розроблену концепцію дослідження образу святого. Було доведено, що на конституювання структури такого образу вирішальний вплив мали символізація і дидактизм, які спонукали до перетворення імені в символ, поєднання божественного і людського (мирського), сакралізація простору (місце подвигу), розподібнення духовного і матеріального, художня реалізація архетипів верх — низ, смерть — воскресіння тощо.

«Княжі житія, — зазначено у дослідженні, — відтворюють своєрідну сакральну генеалогію роду, що правив у Києві на переломі епох, у період утвердження християнства як державної релігії Русі, коли відбувалося формування уявлень про владу та про взаємовідносини між членами княжого роду» (с. 312). Це — історичний контекст виникнення княжих житій, і він достатньо з'ясований у науці. О. Александров акцентує на витоках художності агіографічних оповідей, вказуючи на їх архаїчні риси: культ роду, культ землі, розрізнення сакрального і профанного простору, синкретизм символічної і реальної семантики.

Зрештою, автор цілком закономірно приходиться до думки, що житійні образи (як і художня структура твору, і художній світ, змодельований у ньому) мають двоїстий характер, причому за кількома лініями розрізнення: символічно-дидактичний — конкретно-життєвий (біографічний); народно-міфологічний — церковно-канонічний. Зокрема, образ князя Володимира має суперечливі риси в різних за жанрами давніх творах, що пояснюється автором монографії зведенням візантійської і києворуської традицій, які належать до відмінних типів художньої свідомості. Текстовий аналіз пам'яток «Володимирового кола» підтверджує, що відбулася не схематично-механічна контамінація сакральної семантики та мотивів, а народження нової літературної якості — художнього образу, художнього прийому, художнього мислення.

До найкращих сторінок монографії, на мою думку, слід уналежнити блискучу інтерпретацію Сказання про Бориса і Гліба. Написаний енергійно, ніби на одному диханні, розділ має чіткий концептуальний підхід: літературна пам'ятка розглядається з погляду поєднання у ній символіко-дидактичної та міфоритуальної традиції. «Саме їх взаємодія, — підкреслює автор, — надала твору справжньої багатозначності (...) Генетично різнорідні елементи, що тяжіють до різних форм духовного життя народу, рукою творця зведені в Сказанні в єдине художнє ціле» (с. 399). О. Александров оперує в аналітичних міркуваннях про цей твір поняттями і термінами, ще достатньо не освоєними українською медієвістикою: «близнюковий міф», «топоси» агіографічного твору, вертикальна і горизонтальна семантика картини світу, сакральний простір і час, архетип колективної свідомості та ін. Ця «нова мова» сучасної медієвістики виражає нове бачення старої проблематики давніх пам'яток, сприяє проникливішому осягненню глибинних пластів художньої образності не тільки житій, а й інших літературних жанрів давнини. Всебічний аналіз творів Борисо-Глібського циклу, проведений з акцентом на семантиці, структурі, естетичних функціях, динаміці образів, спостереженні над формами архаїчного та середньовічного художнього мислення, стверджують саме естетичні засади вивчення давнього письменства.

Праця О. Александрова дає привід і для переосмислення деяких стереотипів щодо пам'яток Київської Русі, і для наукових дискусій, і для подальшого розвитку та обдумування поставлених проблем. На-

приклад, ведучи мову про емоційно насичені перипетії в агіографічних творах, автор звертає увагу на розбіжності між логікою жанру і логікою поведінки персонажа, який виявляє свої емоції, почуття, що виходять за межі агіографічної схеми. Можливо, тут варто було б говорити про елементи сентименталізму в житті, які надають творові белетристичного забарвлення, демонструють вияв «земних» почуттів, а стилетворчі функції у цьому разі беруть на себе молитви, монологи, плачі. Думається, що сугестивний бік життя відігравав значну роль і враховувався авторами, адже агіографічний твір був розрахований і на емоційне сприйняття. Інакше кажучи, є підстави вести розмову про взаємозв'язок стилю художнього мислення і стилю літературного письма в житті.

Загалом кажучи, монографія О. Александрова про старокиївську агіографічну прозу і загалом книга «Література Київської Русі» є актуальним і вагомим в українській медієвістиці дослідженням, спрямованим на висвітлення художньої сутності старовинного мистецтва слова, а також на подолання певної описовості та соціологізації літературних пам'яток давнини. Саме такі роботи разом із виданими текстами давніх творів можуть бути покладені в основу новітніх українських студій про літературу Київської Русі.

Одержана 2.10.2012